

Azərbaycan tarixinin yeni salnaməsi: Qədim Qarabağ

Abbas Seyidov

Beynəlxalq Elmlər Akademiyasının (Avstriya, İnnbruck) akademiki, Avropa
Arxeoloqlar Assosiasiyasının (Çexiya, Praqa) üzvü, t.e.d., professor

Açar sözlər: Azərbaycan, tarix, salnamə, Qarabağ, arxeologiya.

Azərbaycan tarixinin müxtəlif mərhələlərinin araşdırılmasında Qarabağ bölgəsinin rolu və yeri mübahisəsizdir. Ən qədim zamanlardan günümüzə qədər bütün dövrləri əhatə edən, arxeoloji abidələrinin zənginliyi ilə seçilən Azərbaycanın əzəli, əbədi və ayrılmaz tərkib hissəsi olan bu vətən torpağının elmi baxımdan öyrənilməsi həmişə tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olub. Müxtəlif vaxtlarda ərazinin paleolit, neolit, eneolit, tunc və ilk dəmir, antik, orta əsrlər dövrünün ayrı-ayrı problemləri araşdırılıb və elmi ictimaiyyətə çatdırılıb. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan ərazisində ilkin insanın təşəkkülü, antropogenez prosesinin formalaşmasında Qarabağda aşkar olunmuş paleolit dövrü düşərgələrindən aşkar olunan maddi dəlillər əsas kimi götürülür. Burada tarixin bütün mərhələlərində həyat yaşanmış, qərinələr, nəsillər bir-birini əvəz etmişdir. Odur ki, Azərbaycanın çoxminillik tarixinin bu və ya digər problemlərinin araşdırılmasında Qarabağda aparılan arxeoloji araşdırmalara vaxtaşırı dönə-dönə müraciət olunmuş, çoxsaylı mənbələrdən istifadə olunmuşdur.

Bu günlərdə “Serenada-N” MMC-nin mətbəəsində “Elm” nəşriyyatının qri fi altında görkəmli arxeoloq-alim, tarix elmləri doktoru, professor Hidayət Fərrux oğlu Cəfərovun “Qədim Qarabağ (tarixi-arxeoloji tədqiqat: tunc və erkən dəmir dövrü, Bakı, 2020, 528 səhifə)” adlı monoqrafiyası çap olunmuşdur. Kitaba tarix elmləri doktoru - professorlar A.Q.Seyidov və N.Ə.Müseybli müsbət rəy yazmışlar.

Tədqiqatçı H.F.Cəfərovun çoxillik elmi araşdırmaları ilə ümumi Azərbaycan tarixi fonunda Qarabağın e.ə. IV minilliyin ikinci yarısı ilə e.ə. I minilliyin əvvəllərini əhatə edən dövrünün aktual problemlərinə işıq salınması önəmli yer tutur. Bu monoqrafiya həmin tədqiqatların toplum halında bir elmi əsərdə cəmləşməsi baxımından diqqətəlayiqdir. Monoqrafiya səkkiz fəsil, giriş, nəticə və illüstrativ materiallardan ibarətdir. Buraya, həmçinin istifadə olunmuş tədqiqat əsərləri, monoqrafiyalar, arxiv materialları, habelə, il-

lüstrasiyaların izahlı siyahısı, qəbul olunmuş ixtisaslar da əlavə olunub. Monoqrafiya Azərbaycan dilində yazılsa da, rus dilində geniş xülasə ilə oxucuya çatdırılır. Əsərdə Qarabağın bu qəbildən olan abidələri haqqında qiymətli məlumatlar verilir.

Müəllifin özünün qeyd etdiyi kimi: “Təkcə Azərbaycan və Qafqaz deyil, ümumən dünya sivilizasiyasını dəyərli elmi mənbələrlə zənginləşdirmiş Qarabağın tunc və ilk dəmir dövrü abidələrinin kompleks tədqiqi ibtidai-ictimai quruluşunun final mərhələsində cərəyan etmiş ictimai-siyasi, mədəni-iqtisadi və etnik proseslərin araşdırılmasına əlverişli şərait yaradır” [Qədim Qarabağ, s.3].

Monoqrafiyada Qarabağda arxeoloji qazıntıların tarixi oçerki, ərazinin ilk, orta tunc, habelə son tunc və ilk dəmir dövrü abidələrinin yerləşməsi, tipləri, mənsubiyyəti, hər dövrün arxeoloji materiallarının təsviri və təhlili geniş əks olunur. Müəllif arxeoloji materiallar əsasında ümumi Azərbaycan fonunda Qarabağın tunc və ilk dəmir dövrü abidələrinin xronologiyasını dəqiqləşdirməklə yanaşı, qonşu tayfalar və uzaq regionlarla iqtisadi-mədəni əlaqələrin səviyyəsini müəyyənləşdirir, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişaf səviyyəsini araşdırır, dövrün ictimai quruluşunu təhlil edir.

Tədqiqatın əhatə etdiyi ərazinin məskunlaşması mərhələləri, arxeoloji abidələrin xəritələşdirilməsi, aparıcı abidələrin tiplərinin müəyyənləşdirilməsi, yaşayış məskənləri və qəbir abidələrinin müqayisəli təhlili, dəfn adəti və dəfn prosesində baş verən dəyişikliklər, eneolit dövründən erkən dəmir dövrünədək olan xronoloji ardıcılıqda abidələrin inkişaf dinamikasının izlənilməsi, maddi-mədəniyyət nümunələrinin müqayisəli təhlili, təsərrüfat həyatı, iqtisadi-mədəni əlaqələr və s. elmi şəkildə araşdırılaraq, onlara elmi şərhlər verilir.

Kitabda həm XIX-XX əsrlərdə müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən Qarabağda aparılmış tədqiqat işləri, həm də keçən əsrin 80-ci illərində müəllifin qeydə aldığı və tədqiq etdiyi yeni abidələr haqqında geniş məlumata rast gəlinir. Belə ki, mühüm yeniliklər sırasında arxeoloq H.F.Cəfərovun tədqiqatları ilə ilk dəfə aşkar etdiyi Üçoğlan, Dəyirmanyeri və əvvəllər məlum olan Cüttəpə, Qarahacılı yaşayış məskənlərində apardığı qazıntılarla eneolit və erkən tunc dövrü mədəniyyətləri arasında irsiliyin və genetik bağlılığın izlənilməsi mühüm yer tutur.

Borsunlu, Bəyimsarov, Sarıçoban kimi zəngin və möhtəşəm kurqan abidələrinin öyrənilməsi, böyük ictimai əmək bölgülərinin baş verməsi səbəbləri və bu kimi məsələlərin bir çoxuna yeni prizmadan baxılması tarixi-

mizin qədim dövrünün araşdırılması üçün mühüm yeniliklərdəndir. Müəllif elmi əsaslara söykənərək qeyd edir ki, adları çəkilən abidələrin əsaslı şəkildə öyrənilməsi, faktiki arxeoloji materialların təhlili göstərir ki, tunc dövrünün sonu və erkən dəmir dövründə Azərbaycanın cənubunda olduğu kimi, şimalında da ilkin dövlət qurumları meydana gəlmişdir.

Monoqrafiyada Qarabağın arxeoloji abidələrində hələ XIX əsrin II yarısından başlayan ilkin arxeoloji qazıntılar, sonrakı vaxtlarda bu qazıntıların vaxtaşırı intensiv xarakter alması və onların sistemli şəkildə davam etdirilməsinə xüsusi yer ayrılmışdır.

Sonrakı fəsilərdə tunc dövrünün müxtəlif mərhələlərinə aid yaşayış yerləri, qəbir abidələri, əldə olunmuş geniş çeşidli artefaktların aidiyyəti üzrə tipoloji xüsusiyyətləri, kəmiyyət və keyfiyyət nisbəti, aparıcı əlamətləri, bütöv Azərbaycan fonunda özünəməxsusluğu və ya ümumi cəhətləri ardıcılıqla araşdırılır.

Təsvirçilikdən uzaq qaçmağa çalışan müəllif arxeoloji mənbələr əsasında bir sıra nəzəri müddəaları irəli sürmüş və faktların köməyi ilə onları əsaslandırmışdır. Buraya iqtisadi durum, iqtisadi-mədəni əlaqələri doğuran səbəblər, ictimai quruluşda baş verən təbəddüllətlərin kökünün müəyyənləşdirilməsi və sair problemlər daxildir.

Müasir dövrdə Qarabağın dağlıq hissəsinin və onun ətrafındakı yeddi rayonun beynəlxalq “xristian klubu” iştirakçılarının havadarlığı ilə Ermənistanın faşist xilqətli hərbi xuntası tərəfindən işğal ilə oradakı tarixi abidələrimizi bilavasitə yerindəcə tədqiq etməkdən məhrum olduğumuzdan, Qarabağla bağlı qələmə alınan hər yeni elmi əsərin işıq üzü görməsinə böyük ehtiyac vardır. Bu işğal nəticəsində çoxsaylı abidələrimizin böyük bir qismi yağdı düşmənin tapdığı altında qalmışdır.

Əsərə müxtəlif dillərdə olan elmi ədəbiyyat, arxiv materialları, muzey eksponatları, hesabatlar, habelə, rus dilində xülasə, qəbul olunmuş ixtisasların açılışı da əlavə olunmuşdur.

Belə hesab edirik ki, t.e.d., professor Hidayət Fərrux oğlu Cəfərovun “Qədim Qarabağ (tarixi-arxeoloji tədqiqat: tunc və erkən dəmir dövrü)” adlı monoqrafiyası arxeoloq, etnoqraf və tarixçilərin, həmçinin geniş oxucu kütlələrinin geniş marağına səbəb olacaqdır.